

Key Drivers of Empowering Local Communities in Rural Cluster-Based Development Plans (Case Study: Kurdistan Province)

Firoozeh Moghiminejad^{1*}, Seyed Amirhossein Garakani²,
Mohammadreza Shahraki³, Yaser Ghasemi Aryan⁴, Aras Moradi⁵

^{1*} Faculty of Natural Resources, University of Tehran, Karaj, Iran, Email: fmoghimi_66@ut.ac.ir

² Faculty of Architecture and Urban Planning, Central Tehran Branch, Islamic Azad University, Tehran, Iran.

³ Researcher in Rural Development and Entrepreneurial Ecosystems, Golestan Provincial Government, Gorgan, Iran.

⁴ Desert Research Division, Research Institute of Forests and Rangelands, Agricultural Research Education and Extension Organization (AREEO), Tehran, Iran.

⁵ Payam Noor University, Sarvabad, Iran.

Article Info

Article type:
Research Full Paper

Article history:

Received:

Revised:

Accepted:

Keywords:

Futures studies
Social capital
Economic resilience
Community-based
participation
Sustainable development

ABSTRACT

Sustainable rural development requires the identification of strategic factors that contribute to the empowerment of local communities. Cluster-based development plans, with a forward-looking approach, can pave the way for improving quality of life and enhancing social resilience. This study was conducted to identify and evaluate the key drivers influencing the empowerment of local communities within the framework of cluster-based development plans in Kurdistan Province. This research is applied and exploratory in nature and was carried out using a survey method. The statistical population consisted of facilitators, leading local communities, and expert specialists, of whom 60 individuals were purposefully selected. Data were collected through a researcher-designed questionnaire based on 16 indicators finalized using the focus group technique. Structural analysis of the most influential indicators was performed using cross-impact analysis with the MICMAC software to determine the degree of influence and dependency of each indicator on the feasibility of the plan. The findings revealed that four indicators "targeted training and enhancement of local communities' skills in line with rural capacities," "provision of low-interest loans accompanied by supportive packages," "systematic community-based facilitation and engagement of rural leaders in monitoring," and "empowerment through diversification of income sources" had the highest impact on community empowerment within the studied cluster-based rural development programs. Accordingly, continuous implementation of community-based training and skill development tailored to local capacities should be prioritized. Furthermore, integrating financial and credit facilities with supportive packages and local institutionalization can foster sustainable empowerment and enhance the economic resilience of rural communities.

Cite this article: Moghiminejad, F., Garakani, S.A.H., Shahraki, M.R., Ghasemi Aryan, Y., Moradi, A. 2026. Key Drivers of Empowering Local Communities in Rural Cluster-Based Development Plans (Case Study: Kurdistan Province). *Journal of Studies in Entrepreneurship and Sustainable Agricultural Development*, 13 (2),

© The author(s)

Publisher: Gorgan University of Agricultural Sciences and Natural Resources

پیش‌برنده‌های کلیدی توانمندسازی جوامع محلی در طرح منظومه‌محور روستایی (مطالعه موردی: استان کردستان)

فیروزه مقیمی‌نژاد^{۱*}، سیدامیرحسین گرکانی^۲، محمدرضا شهرکی^۳، یاسر قاسمی آریان^۴، ثاراس مرادی^۵

^{۱*} دانشکده منابع طبیعی، دانشگاه تهران، کرج، ایران، رایانامه: fmoghimi_66@ut.ac.ir

^۲ دانشکده معماری و شهرسازی، واحد تهران مرکزی، دانشگاه آزاد اسلامی، تهران، ایران

^۳ محقق توسعه روستایی و اکوسیستم‌های کارآفرینی استانداری گلستان، گرگان، ایران

^۴ بخش تحقیقات بیابان، مؤسسه تحقیقات جنگلها و مراتع کشور، سازمان تحقیقات، آموزش و ترویج کشاورزی، تهران، ایران

^۵ دانشگاه پیام نور، سروآباد، ایران

اطلاعات مقاله	چکیده
نوع مقاله: مقاله کامل علمی- پژوهشی	توسعه پایدار روستایی نیازمند شناسایی عوامل راهبردی مؤثر بر توانمندسازی جوامع محلی است. طرح‌های منظومه‌محور با رویکرد آینده‌نگرانه می‌توانند مسیر ارتقای کیفیت زندگی و افزایش تاب‌آوری اجتماعی را روشن سازند. این پژوهش با هدف شناسایی و ارزیابی پیشران‌های اثرگذار توانمندسازی جوامع محلی در چارچوب طرح‌های منظومه‌محور استان کردستان انجام شده است. این تحقیق از نوع کاربردی- اکتشافی بوده و به شیوه پیمایشی صورت گرفت. جامعه آماری شامل تسهیلگران، جوامع محلی پیشرو و کارشناسان خبره بود که ۶۰ نفر از آنان به روش هدفمند انتخاب شدند. ابزار گردآوری داده‌ها پرسشنامه محقق‌ساخت بود که بر اساس ۱۶ شاخص که با استفاده از تکنیک متمرکز نهایی شدند، طراحی و تکمیل گردید. برای تحلیل داده‌ها از روش تحلیل اثرات متقابل و نرم‌افزار MICMAC استفاده شد تا میزان اثرگذاری و اثرپذیری شاخص‌ها در تحقق‌پذیری طرح مشخص شود. نتایج نشان داد که چهار شاخص «آموزش هدفمند و ارتقای دانش مهارتی جوامع محلی متناسب با ظرفیت‌های بومی»، «ارائه تسهیلات کم‌بهره همراه با بسته‌های حمایتی و توانمندسازی»، «فعالیت‌های تسهیلگری مدون جامعه‌محور و بهره‌گیری از پیشروان روستایی در فرآیند پایش» و «توان‌افزایی از طریق تنوع‌بخشی به منابع درآمدی» بیشترین اثرگذاری را بر توانمندسازی جوامع محلی در چارچوب طرح‌های منظومه‌محور روستایی داشته‌اند. بر این اساس، اجرای مستمر آموزش‌های جامعه‌محور و مهارت‌افزایی متناسب با ظرفیت‌های بومی باید در اولویت قرار گیرد. همچنین تلفیق تسهیلات مالی و اعتباری با بسته‌های حمایتی و نهادسازی محلی می‌تواند زمینه توسعه پایدار و افزایش تاب‌آوری اقتصادی جوامع روستایی را فراهم سازد.
تاریخ دریافت: تاریخ ویرایش: تاریخ پذیرش:	
واژه‌های کلیدی: آینده‌پژوهی سرمایه اجتماعی تاب‌آوری اقتصادی مشارکت جامعه‌محور توسعه پایدار	

استاد: مقیمی‌نژاد، فیروزه؛ گرکانی، سیدامیرحسین؛ شهرکی، محمدرضا؛ قاسمی آریان، یاسر؛ مرادی، ثاراس. (۱۴۰۵). پیش‌برنده‌های کلیدی توانمندسازی جوامع محلی در طرح منظومه‌محور روستایی (مطالعه موردی: استان کردستان). *مطالعات کارآفرینی و توسعه پایدار کشاورزی*، ۱۳ (۲)،

مقدمه

توسعه روستایی به عنوان فرآیندی چندبُعدی، ابزاری راهبردی برای ارتقای شرایط اقتصادی، اجتماعی و زیست‌محیطی جوامع محلی محسوب می‌شود (Lifa, 2024; قربانی و همکاران، ۱۳۹۵). این نوع توسعه، با تأکید بر مشارکت مردمی و حکمروایی دموکراتیک، زمینه‌ساز ارتقای کیفیت زندگی و افزایش تاب‌آوری اجتماعی در مناطق روستایی است (Neumeier, 2012; قاسمی و همکاران، ۱۴۰۱). نقش جوامع محلی در ساماندهی فضاهای روستایی، توسعه مشاغل خانگی، حفاظت از محیط‌زیست و رونق گردشگری، از جمله عوامل کلیدی در تحقق توسعه پایدار به شمار می‌رود (شاهانی و همکاران، ۱۴۰۴; Bosworth et al., 2016; Komppula, 2014). این نقش زمانی اثربخش خواهد بود که سیاست‌های ملی و منطقه‌ای با ظرفیت‌های بومی هم‌راستا شوند و از نگاه یکسان‌ساز به روستاها پرهیز گردد، زیرا هر روستا ویژگی‌های اجتماعی، اقتصادی و طبیعی خاص خود را دارد (Der Tambile et al., 2024). در صورت تحقق این هم‌راستایی، توسعه روستایی می‌تواند به کاهش فقر و نابرابری‌های منطقه‌ای کمک کند و از مهاجرت بی‌رویه به شهرها جلوگیری نماید (Mahedi et al., 2024). از این‌رو ایجاد فرصت‌های شغلی جدید به ویژه در بخش‌های کشاورزی، صنایع دستی و گردشگری نیز زمینه افزایش درآمد خانوارها و تقویت سرمایه اجتماعی را فراهم می‌آورد (Rahman and Baddam, 2021). علاوه بر این، توسعه روستایی به‌عنوان بخشی از سیاست‌های کلان ملی، می‌تواند به کاهش نابرابری‌های منطقه‌ای، جلوگیری از مهاجرت بی‌رویه به شهرها و تقویت انسجام اجتماعی کمک کند (Der Tambile et al., 2024).

با وجود ظرفیت‌های گسترده جوامع محلی، ساختار متمرکز تصمیم‌گیری در حکمرانی روستایی مانع از

بهره‌برداری مؤثر از این توانمندی‌ها شده و برنامه‌ریزی‌های یکسان برای مناطق متفاوت، چالش‌های جدی در مسیر توسعه ایجاد کرده است (Pretorius and Nicolau, 2019; Shafieisabet and Mirvahedi, 2019). این وضعیت نه تنها موجب کاهش کارایی سیاست‌ها می‌شود، بلکه اعتماد اجتماعی و سرمایه نهادی را نیز تضعیف کرده و مانع از شکل‌گیری نوآوری‌های اجتماعی در روستاها می‌گردد (Dushkova and Ivlieva, 2024; Heaton et al., 2024). تجارب جهانی نشان می‌دهد که بدون مشارکت واقعی مردم، طرح‌های توسعه‌ای با شکست مواجه می‌شوند و منابع مالی و انسانی هدر می‌رود (Tan et al., 2020; Hussain et al., 2017). به همین دلیل، بسیاری از کشورها به سمت حکمرانی چندسطحی حرکت کرده‌اند که در آن تصمیم‌گیری‌ها با مشارکت شوراهای محلی، تعاونی‌ها و نهادهای مدنی انجام می‌شود (Marciano et al., 2024).

توانمندسازی جوامع محلی از طریق سازماندهی و مشارکت در تصمیم‌گیری‌ها، نقش اساسی در تحقق توسعه مشارکتی دارد (منوچهری و همکاران، ۱۴۰۰). این توانمندسازی شامل ارتقای مهارت‌های کارآفرینی، دسترسی به منابع مالی خرد، آموزش‌های فنی و ایجاد شبکه‌های همکاری است که می‌تواند به افزایش بهره‌وری و نوآوری در روستاها منجر شود (Pramono and Juliana, 2025). مطالعات نشان می‌دهد که طرح‌های مشارکتی موفق توانسته‌اند با ایجاد دسترسی به منابع، تقویت شبکه‌های محلی و پیوند با بازار، محیط‌های روستایی را به‌طور مثبت دگرگون کنند (Tan et al., 2020; Hussain et al., 2017). در مقابل، فقدان چنین پروژه‌هایی پیامدهایی همچون افزایش مهاجرت، کاهش سرمایه اجتماعی و تضعیف انسجام فرهنگی را به دنبال دارد (Mukherji, 2013).

در دو دهه اخیر رویکردهای متنوعی برای دستیابی به اهداف توسعه روستایی با محوریت توانمندسازی جوامع محلی و افزایش مشارکت‌پذیری آنان در کشور به کار گرفته شده است. یکی از مهم‌ترین این رویکردها، اجرای طرح‌های منظومه‌محور روستایی است که با وجود ظرفیت‌های بالقوه، در مسیر تحقق اهداف خود با چالش‌ها و مشکلات عملیاتی مواجه بوده است. این طرح از سال ۱۳۹۴ توسط بنیاد مسکن انقلاب اسلامی در قالب ۱۲ پایلوت کشوری آغاز شد و هدف اصلی آن ارتقای توسعه روستایی از طریق مشارکت فعال و توانمندسازی جوامع محلی بود. در این میان، طرح منظومه روستایی خاومیرآباد در شهرستان مریوان استان کردستان به عنوان یکی از نمونه‌های شاخص، از سال ۱۳۹۹ در ۲۶ روستا به مرحله اجرا درآمد. اجرای این طرح طی پنج سال گذشته، زمینه‌ساز کسب تجربیات ارزشمند در شناسایی چالش‌ها و ظرفیت‌های روستایی بوده است. این دستاوردها ضرورت شناسایی پیشران‌های کلیدی موفقیت در اجرای طرح را دوچندان کرده است تا بتوان نتایج مثبت آن را به سایر مناطق کشور تعمیم داد.

پیشران‌ها به عنوان نیروهای اثرگذار، نقش مهمی در جلوگیری از اتلاف منابع و امکانات دارند و با ایجاد انسجام فکری و تأمین منابع مالی، فرآیند توسعه را تسهیل می‌کنند (Taghili, 2014). وجود مجموعه‌ای گسترده از عوامل اجتماعی، اقتصادی، نهادی و زیست‌محیطی که بر برنامه‌ریزی توسعه روستایی اثرگذارند، ضرورت توجه به مقتضیات آینده را برجسته ساخته است. در این راستا، آینده‌پژوهی به عنوان رویکردی راهبردی، اهمیت فزاینده‌ای یافته و به ابزاری ضروری برای مدیریت تغییرات و طراحی سیاست‌های منعطف تبدیل شده است (ظاهری و همکاران، ۱۳۹۹). اهمیت آینده‌پژوهی در توسعه

روستایی ناشی از شدت و سرعت تغییرات محیطی و نیاز به تحول مستمر در سیاست‌ها و برنامه‌ها است (خسروبیگی‌برچلویی و جوان، ۱۳۹۴). این رویکرد با شناسایی عدم قطعیت‌ها، تحلیل روندها و طراحی سناریوهای مختلف، امکان تصمیم‌گیری آگاهانه و پایدار را فراهم می‌آورد و از شکست طرح‌ها و هدررفت منابع جلوگیری می‌کند. حال این سؤال مطرح می‌شود که کدام شاخص‌ها و پیشران‌های کلیدی می‌توانند بیشترین نقش را در توانمندسازی جوامع محلی در چارچوب طرح‌های منظومه‌محور روستایی ایفا کنند؟ در همین راستا، تحقیق حاضر با هدف شناسایی و تحلیل شاخص‌های مؤثر بر برنامه‌ریزی منظومه‌محور روستایی با رویکرد آینده‌نگری در توانمندسازی جوامع محلی، در منطقه خاومیرآباد شهرستان مریوان انجام شده است. این تحلیل می‌تواند الگویی بومی برای توسعه پایدار روستایی ارائه دهد و زمینه تعمیم نتایج به سایر مناطق کشور را فراهم سازد.

مبانی نظری و پیشینه تحقیق

برنامه‌ریزی منظومه‌محور روستایی به عنوان رویکردی نوین در توسعه پایدار، بر هم‌افزایی ظرفیت‌ها و منابع محلی در قالب شبکه‌ای از روستاها تأکید دارد. این رویکرد با بهره‌گیری از نظریه سرمایه‌های روستایی و معیشت پایدار، تلاش می‌کند تا سرمایه‌های انسانی، اجتماعی، طبیعی و نهادی در قالب خوشه‌های توسعه‌ای سازماندهی شوند و از پراکندگی اقدامات جلوگیری شود (Chambers, 1994). توانمندسازی جوامع محلی در این چارچوب نه تنها به ارتقای کیفیت زندگی و کاهش فقر منجر می‌شود، بلکه با ایجاد اعتماد نهادی و انسجام اجتماعی، زمینه‌ساز نوآوری‌های اجتماعی و اقتصادی می‌گردد (Neumeier, 2012). مطالعات نشان داده‌اند که خوشه‌های روستایی زمانی اثربخش هستند که مشارکت واقعی مردم در تصمیم‌گیری‌ها نهادینه شود

و سیاست‌های زمین و آب باید به‌طور مستمر رصد شوند تا راهبردهای تاب‌آورانه تدوین گردد (Gusmanov et al., 2020؛ ظاهری و همکاران، ۱۳۹۹). ترکیب آینده‌نگری با برنامه‌ریزی منظومه‌محور، از اتلاف منابع جلوگیری کرده، انسجام فکری و مالی ایجاد می‌کند و ریسک شکست برنامه‌ها را کاهش می‌دهد (خسروبیگی‌برچلوئی و جوان، ۱۳۹۴؛ Taghilo, 2014). در نتیجه، آینده‌نگری جامعه‌محور نه تنها کیفیت حکمرانی و نوآوری محلی را ارتقا می‌دهد، بلکه امکان تعمیم‌پذیری نتایج و پایداری دستاوردها در سطح ملی را نیز فراهم می‌سازد.

تحقیقات زیادی در راستای ارزیابی و اثربخشی طرح‌ها و پروژه‌های توانمندسازی و مدیریت مشارکتی روستایی صورت گرفته است که جهت روشن شدن ابعاد مختلف تحقیق به نتایج برخی از مهم‌ترین آن‌ها اشاره می‌شود. بسیاری از محققین بر این باورند که اجرای پروژه‌های توسعه‌ای در روستاها توانایی تأثیرگذاری بر بسیاری از ویژگی‌های اجتماعی و اقتصادی از جمله افزایش کیفیت زندگی، رشد ناخالص داخلی، رشد آموزشی و بهداشتی، ایجاد فرصت‌های اشتغال و کاهش نرخ بیکاری، فقرزدایی، مشارکت‌پذیری و بهبود سرمایه اجتماعی، دارند (Hussain et al., 2022; Maqbool et al., 2022; Martens and Carvalho, 2017; Ahmad and Abu Talib, 2015; Celik and Tatar, 2011). نتایج تحقیق Pang et al. (2024) در پکن چین نشان داد که ساکنان مناطق کوهستانی روستایی رضایت بیشتری از زیست‌پذیری نسبت به ساکنان مناطق دشتی داشتند و عواملی مانند سطح خدمات عمومی، وضعیت عمرانی و زیرساختی، چشم‌انداز روستا، شرایط اقتصادی و فضای اجتماعی به‌عنوان مهم‌ترین تعیین‌کننده‌های کیفیت زندگی روستایی معرفی شدند. همچنین Lifa

و نهادهای محلی مانند تعاونی‌ها و صندوق‌های خرد اعتباری نقش فعال ایفا کنند (نادری و همکاران، ۱۴۰۲؛ مرادزاده و همکاران، ۱۳۹۸). همچنین، منظومه‌محوری با اتصال روستاها به بازارهای محلی و ملی، توسعه گردشگری جامعه‌محور و صنایع دستی، موجب تنوع معیشتی و کاهش آسیب‌پذیری اقتصادی می‌شود (Kompula, 2014). در این میان، حکمرانی چندسطحی و شبکه‌ای با توزیع نقش‌ها میان نهادهای محلی، تعاونی‌ها و دولت، به هم‌راستاسازی سیاست‌ها با ظرفیت‌های بومی و پرهیز از نگاه یکسان‌ساز می‌انجامد (Marciano et al., 2024; Hussain et al., 2022). از این‌رو، خوشه‌ها و منظومه‌های روستایی هنگامی اثربخش هستند که سرمایه اجتماعی به‌عنوان زیرساخت نهادی فعال شود، یادگیری جمعی و میانجی‌گری محلی نهادینه گردد و مسیرهای ارتقای بهره‌وری و کیفیت زندگی بر پایه دانش بومی و نوآوری تقویت شوند (Heffernan, 2022; Murphree, 2009).

از طرفی، رویکرد آینده‌نگری در توسعه روستایی، با استفاده از ابزارهایی مانند تحلیل پیشران‌ها، سناریوسازی و دلفی، امکان مدیریت عدم قطعیت‌ها و طراحی سیاست‌های منعطف را فراهم می‌آورد (Persson et al., 2025; Gusmanov et al., 2020). ادغام آینده‌پژوهی با توانمندسازی جامعه محلی زمانی معنا می‌یابد که تولید دانش و تصمیم‌سازی به‌صورت مشارکتی انجام شود و چشم‌اندازهای مشترک برای توسعه پایدار خلق گردد (Rosa et al., 2021; Stratigea, 2013). پژوهش‌ها نشان داده‌اند که مشارکت جامعه در فرآیند آینده‌نگری، مشروعیت برنامه‌ها را افزایش داده و پذیرش اجتماعی را تقویت می‌کند (Heaton et al., 2024; Dushkova & Ivlieva, 2024). در این چارچوب، پیشران‌هایی مانند تغییرات اقلیمی، نوسانات بازار، مهاجرت، فناوری‌های دیجیتال

(2024) در مطالعه خود بیان کرد که دولت الجزایر در برنامه‌ریزی توسعه روستایی بر توانمندسازی زنان از طریق رونق تولیدات کشاورزی و صنایع دستی تمرکز کرده و این امر موجب بهبود کیفیت زندگی روستاییان شده است. افزایش کیفیت زندگی، ارتقای بهره‌وری کشاورزی و ایجاد فرصت‌های شغلی کشاورزی و غیرکشاورزی از مهم‌ترین اثرات طرح‌های توسعه روستایی گزارش شده است (Hussain et al., 2022; Lillemets et al., 2022). توسعه زیرساخت‌هایی مانند آب و برق، تنوع درآمدی، افزایش سطح درآمد، تولید بازار و حداکثرسازی سود جوامع محلی، ارتقای سلامت شهروندان و آموزش نیز از دیگر پیامدهای توسعه روستایی محسوب می‌شود (Riva et al., 2018).

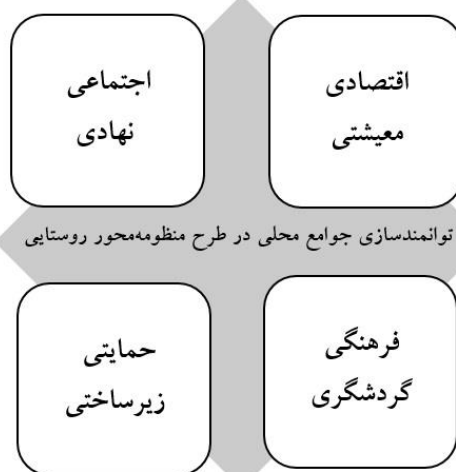
مطالعات داخلی نیز بر اهمیت نهادسازی و مشارکت اجتماعی در توسعه روستایی تأکید دارند. نادری و همکاران (۱۴۰۲) نشان دادند که تشکیل صندوق‌های خرد اعتباری و تقویت ساختار اجتماعی در روستاها موجب افزایش اعتماد و مشارکت مردم شده است. در همین راستا، ذوالفقاری و رضایی اسحق‌وندی (۱۴۰۲) به این نتیجه رسیدند که افزایش مشارکت‌پذیری و توسعه عمرانی و زیرساختی از مهم‌ترین عوامل موفقیت طرح‌های توسعه روستایی بوده‌اند. مهدوی و همکاران (۱۴۰۱) در شهرستان فهرج دریافتند که دسترسی به امکانات زیرساختی و عمرانی، افزایش اعتماد و سرمایه اجتماعی، توسعه گردشگری، ایجاد فرصت‌های شغلی، افزایش درآمد جوامع محلی و سرمایه‌گذاری بخش خصوصی از عوامل کلیدی تأثیرگذار بر آینده توسعه پایدار روستایی بر اساس منظومه‌های روستایی هستند. قاسمی و همکاران (۱۴۰۱) نیز نشان دادند که راه‌اندازی بوم‌گردی روستایی آثار مثبتی بر تنوع معیشتی جوامع محلی داشته و موجب افزایش مشارکت و انسجام اجتماعی

افراد برای همکاری در کسب منافع بوم‌گردی شده است. نتایج تحقیق کیانی و قنبری (۱۴۰۱) نیز نشان داد که تشکیل صندوق‌های اعتباری خرد در روستاها تأثیر مثبتی بر افزایش توانمندی اقتصادی روستاییان، تنوع منابع درآمدی، افزایش سرمایه‌گذاری و پس‌انداز، ارتقای آگاهی و مهارت در فرآوری محصولات کشاورزی و دامی، بهبود روحیه مشارکت و افزایش اعتماد گروهی داشته است. بر اساس نتایج مطالعه ظاهری و همکاران (۱۳۹۹)، استفاده از توانمندی‌های محلی، بهره‌گیری از الگوهای تنوع معیشتی مانند تغییر الگوی کشت و اصلاح آبیاری، ایجاد اشتغال و کارآفرینی متناسب با مشاغل روستایی، اجرای طرح‌های عمرانی، سرمایه‌گذاری دولتی، برنامه‌های آموزشی و ترویجی و توجه به دانش بومی، از مهم‌ترین پیشران‌های کلیدی توسعه آینده روستایی معرفی شده‌اند. عیسی‌لو و همکاران (۱۳۹۳) نیز نشان دادند که شاخص‌های اقتصادی نظیر شغل، سطح درآمد و میزان پس‌انداز در میان سایر معیارها بیشترین تأثیر را بر بهبود نواحی روستایی بخش کهک قم داشته‌اند. همچنین نتایج تحقیق قاسمی‌آریان و همکاران (۱۴۰۳) نشان داد که بسیج اجتماعات محلی و نهادسازی در قالب گروه‌های توسعه روستایی، صندوق‌های خرد اعتباری و تعاونی‌های توسعه روستایی، و واگذاری فعالیت‌های عمرانی و پروژه‌های احیای منابع طبیعی به این نهادها، از مهم‌ترین شاخص‌های اثرگذار بر تحقق اهداف و موفقیت پروژه بین‌المللی مدیریت مشارکتی منابع طبیعی و توسعه روستایی (ترسیب کرین) در استان خراسان جنوبی بوده است.

یافته‌های پژوهش‌های انجام‌شده در حوزه توسعه روستایی نشان می‌دهد که طرح‌های توانمندسازی و مدیریت مشارکتی در بسیاری از کشورها و مناطق توانسته‌اند آثار چشمگیری بر شاخص‌های اجتماعی و

آینده‌نگری جامعه‌محور را در یک چارچوب جامع ادغام کند. در واقع، بخش قابل توجهی از مطالعات یا بر ارزیابی نتایج پروژه‌ها متمرکز بوده‌اند یا بر تحلیل ظرفیت‌های محلی، در حالی که نیاز به مدلی یکپارچه برای شناسایی و تحلیل پیشران‌های کلیدی توسعه پایدار در قالب منظومه‌های روستایی همچنان احساس می‌شود. بر این اساس، پژوهش حاضر با تمرکز بر منطقه خاومیرآباد شهرستان مریوان در پی آن است که این خلأ پژوهشی را پوشش داده و الگویی مفهومی ارائه کند که بتواند مسیر توانمندسازی جوامع محلی را با رویکرد آینده‌نگرانه و مبتنی بر منظومه‌محوری تبیین نماید (شکل ۱).

اقتصادی برجای گذارند. این آثار شامل ارتقای کیفیت زندگی، افزایش بهره‌وری کشاورزی، ایجاد فرصت‌های شغلی جدید، کاهش فقر، توسعه زیرساخت‌ها و تقویت سرمایه اجتماعی است. در سطح ملی نیز تجربه‌های متنوعی همچون نهادسازی، تشکیل صندوق‌های خرد اعتباری، توسعه گردشگری و بوم‌گردی، و ارتقای مشارکت اجتماعی ثبت شده که همگی بر اهمیت نقش مردم و بهره‌گیری از ظرفیت‌های بومی در موفقیت برنامه‌های توسعه روستایی تأکید دارند. با وجود این دستاوردها، آنچه کمتر مورد توجه قرار گرفته، رویکردی تلفیقی است که بتواند به‌طور همزمان شاخص‌های منظومه‌محور و

شکل ۱- الگوی مفهومی تحقیق مبتنی بر توانمندسازی جوامع محلی در طرح منظومه‌محور روستایی

مواد و روش‌ها

مشخصات منطقه مورد مطالعه: منظومه خاومیرآباد با مرکزیت شهر برده‌رشه در غرب استان کردستان و در مجاورت مرز عراق واقع شده است. این منطقه با وسعتی حدود ۱۱/۳۲۱ کیلومترمربع، دارای اقلیم مرطوب تا نیمه‌مرطوب بر اساس طبقه‌بندی دومارتن است که بیشترین بارش آن در فصل زمستان رخ می‌دهد. میانگین دمای سالانه بین ۶/۵ تا ۶/۲۱ درجه سانتی‌گراد و تعداد روزهای یخبندان حدود ۱۰۰ تا

۱۰۵ روز است. از نظر مورفولوژیک، ۷۲ درصد اراضی منطقه کوهستانی و تپه‌ماهور و ۲۸ درصد دشتی است که بخش عمده‌ای از اراضی کوهستانی به‌عنوان جنگل و اراضی حفاظتی محسوب می‌شوند. این منظومه شامل یک بخش، یک دهستان، یک نقطه شهری و ۳۰ روستای دارای سکنه (به‌همراه ۸ روستای خالی از سکنه) است. جمعیت منطقه عمدتاً از ایل سورانی و مسلمانان اهل سنت تشکیل شده است. منابع آبی فراوان و خاک‌های عمیق شرایط مناسبی

برای کشاورزی فراهم کرده و دامداری و رمه‌گردانی نیز از فعالیت‌های اصلی اقتصادی محسوب می‌شوند. با این حال، ماهیت مرزی منطقه موجب تغییرات اساسی در اقتصاد محلی شده و وابستگی سنتی به کشاورزی و دامداری جای خود را به سوداگری، اقتصاد غیررسمی و پدیده کولبری داده است. وجود منابع طبیعی و محصولات با مزیت نسبی مانند توت‌فرنگی، گردو و سیب، ظرفیت جذب گردشگر و توسعه کشاورزی را فراهم کرده، اما کمبود فرصت‌های شغلی، خدمات عمومی و زیرساخت‌های رفاهی موجب مهاجرت روستاییان به شهر می‌یوان و کاهش جمعیت روستاها شده است. در راستای ساماندهی فضایی و تقویت پیوندهای روستا - شهری، بنیاد مسکن انقلاب اسلامی از سال ۱۳۹۹ طرح آبادانی و پیشرفت منظومه‌های روستایی را در خاومیرآباد آغاز کرد. طی پنج سال اجرای این طرح، ۲۶۹ پروژه اقتصادی در زمینه‌های کشاورزی، دامداری، صنایع دستی و گردشگری با مشارکت ۱۶۵ نفر راه‌اندازی شد و ۳۳ پروژه زیرساختی نیز به بهره‌برداری رسید. همچنین ۱۸ کمیته آبادانی و پیشرفت در روستاهای هدف تشکیل شد که نشان‌دهنده حرکت به سوی توسعه یکپارچه و توانمندسازی جوامع محلی در چارچوب منظومه‌محوری است.

روش تحقیق: این پژوهش از نظر نوع تحقیق کاربردی و از نظر ماهیت از نوع پژوهش‌های تحلیلی و اکتشافی است. ابزار سنجش در این تحقیق پرسشنامه محقق‌ساخت است. برای شناسایی شاخص‌های سنجش تحقیق ضمن بررسی اسناد و

مدارک حاصل از اجرای طرح منظومه روستایی در منطقه مورد مطالعه، ۲۲ مصاحبه فردی نیمه‌ساختارمند انجام شد که برای انتخاب افراد مورد نظر از شیوه گلوله برفی استفاده گردید. مبنای تعداد مصاحبه‌ها رسیدن به اشباع نظری در ارائه شاخص‌ها بوده است. برای تأیید نهایی شاخص‌های استخراج‌شده از مصاحبه‌ها، از تکنیک گروه متمرکز^۱ (شامل ۱۲ نفر از تسهیلگران، پیشروان روستایی و کارشناسان تخصصی) در سه مرحله استفاده شد. در این فرآیند، ابتدا ۵۵ شاخص شناسایی گردید؛ سپس با حذف موارد غیرمرتبط و نامفهوم و ادغام شاخص‌های مشابه و مشترک، مجموعه‌ای منسجم از ۱۶ شاخص نهایی استخراج شد. بر اساس این شاخص‌ها، ماتریس تحلیلی مربوطه تدوین گردید (جدول ۱). جامعه مورد مطالعه در این تحقیق شامل سه گروه اصلی تسهیلگران توسعه روستایی که به‌طور مستقیم در فرآیند توانمندسازی و اجرای طرح‌های منظومه‌محور نقش دارند؛ جوامع محلی پیشرو در ۲۶ روستای منتخب که به‌عنوان نمایندگان واقعی شرایط اجتماعی، اقتصادی و نهادی روستاها شناخته می‌شوند؛ و سوم، کارشناسان خبره و تخصصی در حوزه‌های مرتبط با توسعه روستایی، کشاورزی و منابع طبیعی، صنایع دستی و گردشگری، بودند. برای انتخاب نمونه از روش هدفمند استفاده شد تا افرادی برگزیده شوند که بیشترین ارتباط و آگاهی نسبت به موضوع تحقیق دارند. در نهایت، ۶۰ نفر از آن‌ها به عنوان تعداد نمونه انتخاب شدند. پرسشنامه طراحی‌شده با محوریت شاخص‌های توانمندسازی جوامع محلی و رویکرد آینده‌نگری، بین این افراد توزیع شد.

جدول ۱- ماتریس شاخص‌های مستخرج از مصاحبه و بررسی اسناد بر اساس طرح منظومه روستایی

ردیف	تأثیر ردیف بر ستون: صفر= بدون تأثیر ۱= تأثیر ضعیف ۲= تأثیر متوسط ۳= تأثیر قوی	۱	۲	۳	۴	...	۱۴	۱۵	۱۶
۱	توسعه بوم‌گردی و تکمیل زنجیره ارزش گردشگری در روستاها								
۲	بهبود شبکه و تعاملات اجتماعی فرامحلی								
۳	دامداری متمرکز و پرورش طیور اقتصادی با رویکرد عرضه تولیدات دامی								
۴	رونق و بازاریابی صنایع دستی محلی متناسب با نیاز بازار								
۵	حمایت یارانه‌ای دولت در عرضه مستقیم علوفه دامی								
۶	آموزش هدفمند و دانش مهارتی جوامع محلی با توجه به پتانسیل‌های روستایی								
۷	تشکیل و تقویت تعاونی‌ها و صندوق‌های خرد روستایی و تعیین جایگاه آن‌ها در اجرای طرح								
۸	فعالیت‌های تسهیلگری مدون جامعه‌محور و استفاده از پیشروان روستایی جهت پایش								
۹	توان‌افزایی جوامع محلی از طریق تنوع‌بخشی به منابع درآمدی								
۱۰	جایگزینی ارقام پربازده محصولات کشاورزی و باغی در واحد سطح								
۱۱	توسعه فعالیت‌های گلخانه‌ای و کسب‌وکارهای خانگی کشاورزی‌محور در روستاها مانند گیاهان دارویی و قارچ دکمه‌ای								
۱۲	فرآوری و بسته‌بندی هدفمند محصولات تولیدی روستایی بر اساس پایش بازار								
۱۳	زمینه‌سازی واگذاری طرح‌های کوچک و متوسط دستگاه‌های دولتی به جوامع محلی								
۱۴	اجرای طرح در قالب سیاست‌گذاری و تدوین سند چشم‌انداز دولت و مردم								
۱۵	ارائه تسهیلات کم‌بهره همراه با بسته حمایتی و توانمندسازی جوامع محلی								
۱۶	بهبود امکانات و خدمات زیرساختی و عمرانی در روستاها								

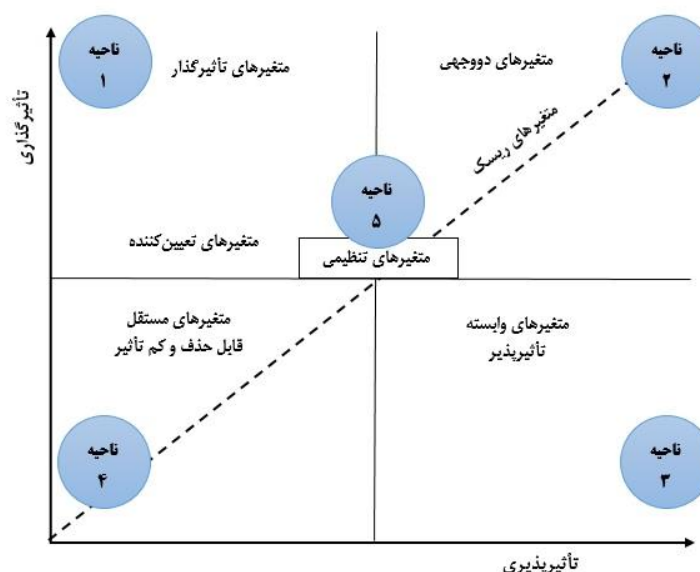
های شناخته شده X باشد، یک ماتریس $X \times X$ به دست می‌آید. در این تحقیق پس از جمع‌آوری و دسته‌بندی داده‌ها، از روش آمار توصیفی در محیط نرم‌افزار SPSS²⁵ به منظور دسته‌بندی و تشریح ویژگی‌های جمعیت‌شناختی پاسخگویان استفاده شد. برای تحلیل ساختاری پیشران‌های توسعه‌ای تأثیرگذار بر توانمندسازی جوامع محلی در برنامه‌های طرح منظومه‌محور روستایی خاومیرآباد شهرستان مریوان استان کردستان با رویکرد آینده‌پژوهی از نرم‌افزار MicMac به روش تحلیل اثرات متقابل^۱ استفاده شد. این روش موجب شناسایی روابط محرکان و پیشران-

بر اساس ماتریس ۱۶ شاخص به دست آمده در سطر و ستون آن قرار گرفته و پاسخگو با فرض تأثیر شاخص‌های سطر بر هر یک از شاخص‌ها در ستون امتیازی بین صفر تا ۳ می‌دهد. در این امتیازدهی بدون تأثیر با ارزش عددی صفر، تأثیر ضعیف با ارزش عددی ۱، تأثیر متوسط با ارزش عددی ۲ و تأثیر زیاد با ارزش عددی ۳ می‌باشد. به بیان دیگر، جمع هر ردیف در ماتریس میزان قدرت پیش‌برندگی شاخص را نشان می‌دهد؛ این بدان معنا است که این شاخص تا چه اندازه شاخص‌های دیگر را تحت تأثیر قرار می‌دهد. جمع هر ستون نیز، سطح وابستگی هر شاخص را نشان می‌دهد. بنابراین اگر تعداد شاخص-

(شکل ۲). در تحقیق حاضر نیز با انجام دوبار چرخش داده و تکرار، سطح پایایی به ۱۰۰ درصد رسید که وضعیت شاخص‌های مورد بررسی را در تحلیل ساختاری پیشران‌های توسعه‌ای تأثیرگذار بر توانمندسازی جوامع محلی در برنامه‌های طرح منظومه‌محور روستایی، در سطح بسیار مطلوبی نشان می‌دهد که صحتی بر نوع انتخاب مدل پژوهش جهت پردازش داده‌ها و اطلاعات جمع‌آوری شده است.

های اصلی و نحوه اثرپذیری و اثرگذاری آن‌ها بر یکدیگر می‌شود (Omran, 2014).

پس از جمع‌آوری پرسشنامه‌ها، اطلاعات مندرج در آن‌ها در Excel وارد شد. به طوری که ماتریس نهایی فراخوان شده در نرم‌افزار برحسب میانگین نظر ۶۰ مصاحبه‌شونده محاسبه گردید. در نهایت خروجی مدل تحلیل از نرم‌افزار میک‌مک مشخص و نوع شاخص‌ها نیز در صفحه پراکندگی تعیین گردید

شکل ۲- صفحه پراکندگی تأثیرگذاری و تأثیرپذیری شاخص‌ها و موقعیت آن‌ها در روش تحلیل اثرات متقابل نرم‌افزار میک‌مک

تحصیلات دانشگاهی بودند. اغلب پیشران روستایی با ۸۳/۳۳ درصد دارای دام کوچک (مانند گوسفند) و دام بزرگ (مانند گاو) بودند که محصولات تولیدی آن‌ها بیشتر به طور خودمصرفی استفاده می‌شود. با توجه به نتایج به دست آمده، ۵۱/۶۷ درصد با بیشترین درصد فراوانی دارای درآمدی کمتر از ۵۰ میلیون تومان در سال می‌باشند.

تحلیل اولیه داده‌های ماتریس اثرات متقاطع: بر اساس نتایج به دست آمده از خروجی نرم‌افزار با ابعاد ماتریس اولیه ۱۶*۱۶ شاخص‌ها نشان می‌دهد

یافته‌ها

ویژگی‌های فردی و شغلی پاسخگویان: یافته‌ها نشان داد ۷۰ درصد از افراد مورد مطالعه با بیشترین درصد فراوانی جوامع محلی پیشرو و ۱۰ درصد از آن‌ها را کارشناسان با کمترین فراوانی تشکیل دادند. بر اساس نتایج به دست آمده ۶۳/۳۳ درصد از پاسخگویان مردها و مابقی زن‌ها بودند. یافته‌ها نشان داد، سن ۷۵ درصد پاسخگویان با بیشترین فراوانی بین ۳۵ تا ۵۰ سال بوده که پایین‌ترین و بالاترین آن ۲۹ و ۶۸ سال بوده است. بر اساس یافته‌های به دست آمده از تحقیق، بیش از ۷۰ درصد افراد مورد مطالعه دارای

دارد که، عوامل انتخاب شده حدود ۹۴ درصد موارد بر یکدیگر تأثیر داشته‌اند. از مجموع ۲۴۰ رابطه قابل ارزیابی، ۱۶ رابطه عدد صفر که نشان‌دهنده این است که شاخص‌ها بر یکدیگر تأثیر نداشته یا از همدیگر تأثیر نپذیرفته‌اند. ۱۱۳ رابطه عدد ۲ (تأثیرگذاری نسبتاً قوی شاخص‌ها بر یکدیگر) و همچنین ۱۲۴ رابطه عدد ۳ (نشان‌دهنده تأثیرگذاری و تأثیرپذیری زیاد شاخص‌ها) است (جدول ۲).

که، تعداد تکرار محاسبه تأثیرات متقابل در ماتریس مورد نظر برابر دو مرتبه صورت گرفته است. بدین معنی که شاخص‌ها با دو بار چرخش، از مطلوبیت و بهینه‌شدگی ۱۰۰ درصد برخوردار بوده که حاکی از روایی بالای پرسشنامه و پاسخ‌های آن است. همچنین درجه پرشدگی ماتریس ۹۳/۷۵ است که گویای درصد پراکندگی شاخص‌های توانمندسازی جوامع محلی در طرح منظومه روستایی می‌باشد. این مقدار نشان از آن

جدول ۲- ویژگی‌های ماتریس اولیه اثرات متقابل در سیستم توانمندسازی جوامع محلی در طرح منظومه روستایی

شاخص	ابعاد ماتریس	تکرار	تعداد صفر	تعداد یک	تعداد دو	تعداد سه	جمع	درجه پرشدگی
مقدار	۱۶	۲	۱۶	۰	۱۱۳	۱۲۷	۲۴۰	درصد ۹۳/۷۵

عرضه مستقیم علوفه دامی» و «بهبود امکانات و خدمات زیرساختی و عمرانی در روستاها» به ترتیب پایین‌ترین اثرگذاری را بر میزان توانمندسازی جوامع محلی در طرح منظومه‌محور روستایی در منطقه مورد مطالعه داشته است.

پراکندگی شاخص‌ها و چارچوب ساختار تحلیل: پراکندگی شاخص‌های مورد بررسی در نمودار مستخرج از نرم‌افزار نشان می‌دهد که روند تحقق‌پذیری اجرای طرح منظومه روستایی در وضعیت ناپایداری قرار دارد (شکل ۳). به بیان دیگر، چنانچه شاخص‌های مورد بررسی در سطح صفحه به شیوه‌های گوناگون پراکنده باشند، این امر نشان‌دهنده وضعیت ناپایدار سیستم در شرایط موجود است. چنین وضعیتی ضرورت تحلیل و تبیین جایگاه و موقعیت قرارگیری شاخص‌ها را آشکار می‌سازد. یافته بسیار مهم و قابل تأمل این است که هیچ یک از شاخص‌ها در وضعیت تأثیرگذاری مستقیم قرار نگرفته‌اند. این امر نشان از وابستگی ارتباط شاخص‌ها با یکدیگر است و تغییر در شاخصی باعث تغییر در

تعیین تأثیرگذاری و تأثیرپذیری شاخص‌ها بر توانمندسازی جوامع محلی در طرح منظومه‌محور روستایی: بر اساس مقادیر به دست آمده در جدول ۳، مجموع مقادیر هر ردیف نشانه میزان اثرگذاری و مقادیر هر ستون بیان‌کننده میزان اثرپذیری آن‌ها از شاخص‌های دیگر است. در ماتریس تحلیل ساختاری، جمع عددی سطرهای مربوط به هر عامل به عنوان میزان تأثیرگذاری آن عامل و جمع عددهای ستون هر عامل به عنوان میزان اثرپذیری آن عامل در نظر گرفته می‌شود. نتایج حاکی از آن است که شاخص‌های «آموزش هدفمند و دانش مهارتی جوامع محلی با توجه به پتانسیل‌های روستایی»، «ارائه تسهیلات کم‌بهره همراه با بسته حمایتی و توانمندسازی جوامع محلی»، «فعالیت‌های تسهیلگری مدون جامعه‌محور و استفاده از پیشروان روستایی جهت پایش» و «توان‌افزایی جوامع محلی از طریق تنوع‌بخشی به منابع درآمدی» بالاترین و شاخص‌های «زمینه‌سازی واگذاری طرح‌های کوچک و متوسط دستگاه‌های دولتی به جوامع محلی»، «حمایت یارانه‌ای دولت در

سایر شاخص‌ها خواهد شد. بر اساس نتایج به دست آمده از تحقیق، شاخص‌های «بهبود شبکه و تعاملات اجتماعی فرامحلی»، «تشکیل و تقویت تعاونی‌ها و صندوق‌های خرد روستایی و تعیین جایگاه آن‌ها در اجرای طرح»، «فعالیت‌های تسهیلگری مدون جامعه-محور و استفاده از پیشروان روستایی جهت پایش»، «توان‌افزایی جوامع محلی از طریق تنوع‌بخشی به منابع درآمدی»، «اجرای طرح در قالب سیاست‌گذاری و تدوین سند چشم‌انداز دولت و مردم»، «ارائه تسهیلات کم‌بهره همراه با بسته حمایتی و توانمندسازی جوامع محلی» دوجبه‌ی بوده و دارای تأثیرگذاری و تأثیرپذیری بالایی می‌باشند.

جدول ۳- میزان اثرگذاری و اثرپذیری شاخص‌ها در ماتریس تأثیرات مستقیم بر توانمندسازی جوامع محلی در طرح منظومه‌محور روستایی

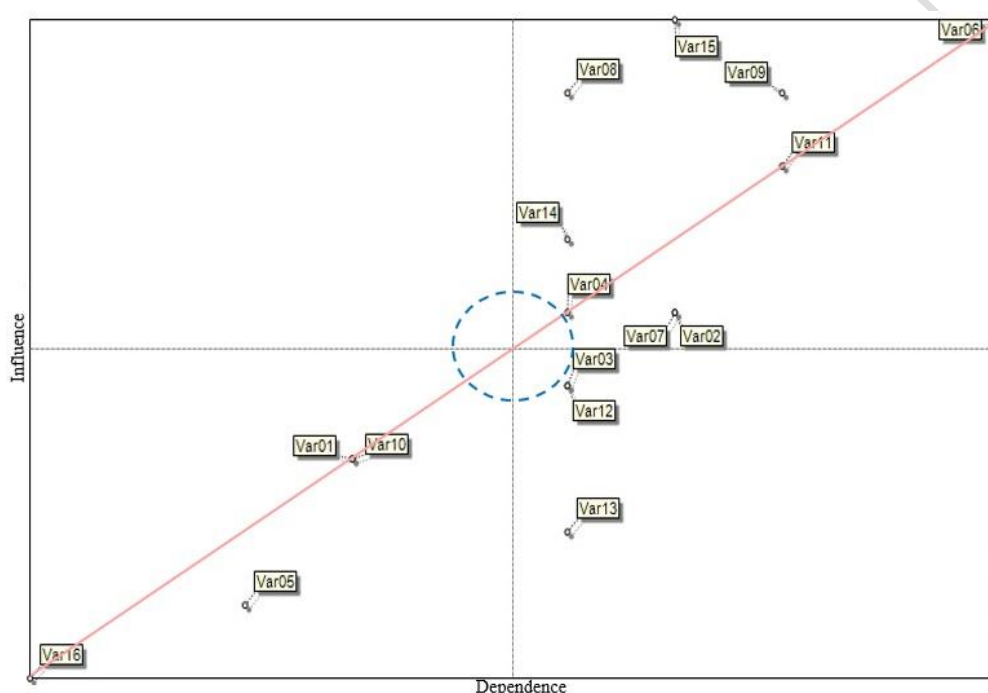
نام آماری	شاخص	اثرگذاری	اثرپذیری
var01	توسعه بوم‌گردی و تکمیل زنجیره ارزش گردشگری در روستاها	۳۶	۳۶
var02	بهبود شبکه و تعاملات اجتماعی فرامحلی	۳۸	۳۹
var03	دامداری متمرکز و پرورش طیور اقتصادی با رویکرد عرضه تولیدات دامی	۳۷	۳۸
var04	رونق و بازاریابی صنایع دستی محلی متناسب با نیاز بازار	۳۸	۳۸
var05	حمایت یارانه‌ای دولت در عرضه مستقیم علوفه دامی	۳۴	۳۵
var06	آموزش هدفمند و دانش‌مهرتی جوامع محلی با توجه به پتانسیل‌های روستایی	۴۲	۴۲
var07	تشکیل و تقویت تعاونی‌ها و صندوق‌های خرد روستایی و تعیین جایگاه آن‌ها در اجرای طرح	۳۸	۳۹
var08	فعالیت‌های تسهیلگری مدون جامعه‌محور و استفاده از پیشروان روستایی جهت پایش	۴۱	۳۸
var09	توان‌افزایی جوامع محلی از طریق تنوع‌بخشی به منابع درآمدی	۴۱	۴۰
var10	جایگزینی ارقام پربازده محصولات کشاورزی و باغی در واحد سطح	۳۶	۳۶
var11	توسعه فعالیت‌های گلخانه‌ای و کسب‌وکارهای خانگی کشاورزی‌محور در روستاها مانند گیاهان دارویی و قارچ دکمه‌ای	۴۰	۴۰
var12	فرآوری و بسته‌بندی هدفمند محصولات تولیدی روستایی بر اساس پایش بازار	۳۷	۳۸
var13	زمینه‌سازی واگذاری طرح‌های کوچک و متوسط دستگاه‌های دولتی به جوامع محلی	۳۵	۳۸
var14	اجرای طرح در قالب سیاست‌گذاری و تدوین سند چشم‌انداز دولت و مردم	۳۹	۳۸
var15	ارائه تسهیلات کم‌بهره همراه با بسته حمایتی و توانمندسازی جوامع محلی	۴۲	۳۹
var16	بهبود امکانات و خدمات زیرساختی و عمرانی در روستاها	۳۳	۳۳

قرار گرفته‌اند، به عنوان شاخص‌های ریسک‌پذیر معرفی شده که ظرفیت بسیار بالایی جهت تبدیل شدن به شاخص‌های کلیدی در سیستم به دلیل وضعیت ناپایدارشان دارند. یافته‌ها حاکی از آن است که، شاخص‌های «دامداری متمرکز و پرورش طیور اقتصادی با رویکرد عرضه تولیدات دامی»، «فرآوری و بسته‌بندی هدفمند محصولات تولیدی روستایی بر اساس پایش بازار» و «زمینه‌سازی واگذاری طرح‌های

. به طوری که هر عملی روی آن‌ها در شاخص‌های دیگر تغییر ایجاد خواهد کرد. با توجه به این که سه شاخص «رونق و بازاریابی صنایع دستی محلی متناسب با نیاز بازار»، «آموزش هدفمند و دانش‌مهرتی جوامع محلی با توجه به پتانسیل‌های روستایی» و «توسعه فعالیت‌های گلخانه‌ای و کسب‌وکارهای خانگی کشاورزی‌محور در روستاها مانند گیاهان دارویی و قارچ دکمه‌ای» حول محور قطری صفحه

«جایگزینی ارقام پربازده محصولات کشاورزی و باغی در واحد سطح» و «بهبود امکانات و خدمات زیرساختی و عمرانی در روستاها» جزء شاخص‌های مستقل می‌باشد. این شاخص‌ها به نوعی دارای نقش کلیدی پایینی در میزان توانمندسازی جوامع محلی در طرح منظومه‌محور روستایی در منطقه مورد مطالعه دارد و نباید کاملاً آن‌ها را نادیده گرفت.

کوچک و متوسط دستگاه‌های دولتی به جوامع محلی بیش از آن که تأثیرگذار باشند، تأثیرپذیر از سایر شاخص‌ها می‌باشند. این شاخص‌ها تأثیرگذاری پایین و تأثیرپذیری بسیاری بالایی داشته و نسبت به متغیرهای تأثیرگذار حساسیت بالایی دارند. نتایج نشان می‌دهد که چهار شاخص «توسعه بوم‌گردی و تکمیل زنجیره ارزش گردشگری در روستاها»، «حمایت یارانه‌ای دولت در عرضه مستقیم علوفه دامی»،

شکل ۳- اثرگذاری و اثرپذیری و پراکنش شاخص‌ها بر اساس اثرات مستقیم

تسهیلات کم‌بهره همراه با بسته حمایتی و توانمندسازی جوامع محلی»، «فعالیت‌های تسهیلگری مدون جامعه محور و استفاده از پیشروان روستایی جهت پایش»، «توان‌افزایی جوامع محلی از طریق تنوع‌بخشی به منابع درآمدی»، «توسعه فعالیت‌های گلخانه‌ای و کسب‌وکارهای خانگی کشاورزی محور در روستاها مانند گیاهان دارویی و قارچ دکمه‌ای» و «اجرای طرح در قالب سیاست‌گذاری و تدوین سند چشم‌انداز

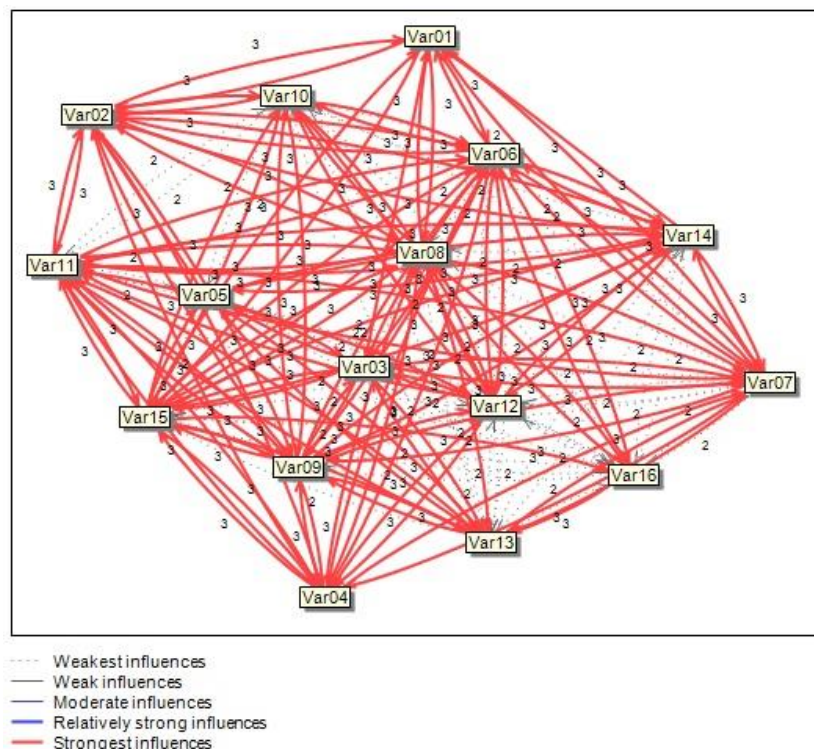
تعیین پیشران‌های تأثیرگذار بر توانمندسازی جوامع محلی در طرح منظومه‌محور روستایی: آنچه که از مقایسه نتایج به دست آمده از اثرات مستقیم و غیرمستقیم شاخص‌های مورد بررسی بر توانمندسازی جوامع محلی در طرح منظومه‌محور روستایی در منطقه مورد مطالعه در جدول ۴ حاکی از آن است که، شاخص‌های «آموزش هدفمند و دانش‌مهرتی جوامع محلی با توجه به پتانسیل‌های روستایی»، «ارائه

دولت و مردم» به ترتیب با بیشترین مقدار به دست آمده بالاترین رتبه را به خود اختصاص داده و تأثیرگذارترین پیشرانها بر میزان توانمندسازی جوامع محلی در برنامه‌های طرح منظومه‌محور روستایی به دست آمده است. همچنین یافته‌ها حاکی از آن است که دو شاخص «بهبود شبکه و تعاملات اجتماعی فرامحلی» و «تشکیل و تقویت تعاونی‌ها و صندوق‌های خرد روستایی و تعیین جایگاه آن‌ها در اجرای طرح» تحت تأثیر شاخص‌های دیگر در فرآیند اجرایی طرح منظومه روستایی در منطقه مورد مطالعه قرار گرفتند. از طرفی شاخص‌های «آموزش هدفمند و دانش مهارتی جوامع محلی با توجه به پتانسیل‌های روستایی»، «توان‌افزایی جوامع محلی از طریق تنوع-

بخشی به منابع درآمدی»، «توسعه فعالیت‌های گلخانه‌ای و کسب‌وکارهای خانگی کشاورزی‌محور در روستاها مانند گیاهان دارویی و قارچ دکمه‌ای» و «ارائه تسهیلات کم‌بهره همراه با بسته حمایتی و توانمندسازی جوامع محلی» جزء مهم‌ترین پیشرانها در توانمندسازی جوامع محلی در برنامه‌های طرح منظومه‌محور روستایی منطقه مورد مطالعه بوده که دارای تأثیرگذاری و تأثیرپذیری مشترک در سیستم موفقیت طرح مذکور می‌باشد. شکل ۴ اثرگذاری و اثرپذیری مستقیم شاخص‌ها را بر یکدیگر در سیستم توانمندسازی جوامع محلی در طرح منظومه‌محور روستایی در منطقه مورد مطالعه نشان می‌دهد.

جدول ۴- ارزیابی پلان تأثیرگذاری و تأثیرپذیری شاخص‌های مؤثر و رتبه نهایی متغیرها

رتبه	اثرات مستقیم				اثرات غیرمستقیم			
	نماد	تأثیرگذاری	نماد	تأثیرپذیری	نماد	تأثیرگذاری	نماد	تأثیرپذیری
۱	Var06	۶۹۱	Var06	۶۹۱	Var06	۶۸۶	Var06	۶۸۶
۲	Var15	۶۹۱	Var09	۳۵۸	Var15	۶۵۸	Var11	۶۵۹
۳	Var08	۶۷۵	Var11	۶۵۸	Var09	۶۷۳	Var09	۶۵۸
۴	Var09	۶۷۵	Var02	۶۴۲	Var07	۶۶۷	Var07	۶۴۲
۵	Var11	۶۵۸	Var07	۶۴۲	Var15	۶۵۹	Var15	۶۴۱
۶	Var14	۶۴۲	Var15	۶۴۲	Var02	۶۴۲	Var02	۶۴۰
۷	Var02	۶۲۶	Var03	۶۲۶	Var04	۶۳۰	Var04	۶۲۸
۸	Var04	۶۲۶	Var04	۶۲۶	Var14	۶۲۸	Var14	۶۲۷
۹	Var07	۶۲۶	Var08	۶۲۶	Var12	۶۲۶	Var12	۶۲۶
۱۰	Var03	۶۰۹	Var12	۶۲۶	Var03	۶۱۱	Var03	۶۲۵
۱۱	Var12	۶۰۹	Var13	۶۲۶	Var13	۶۰۹	Var13	۶۲۳
۱۲	Var01	۵۹۳	Var14	۶۲۶	Var08	۵۹۷	Var08	۶۲۲
۱۳	Var10	۵۹۳	Var01	۵۹۳	Var10	۵۹۶	Var10	۵۹۶
۱۴	Var13	۵۷۶	Var10	۵۹۳	Var01	۵۷۷	Var01	۵۹۵
۱۵	Var05	۵۶۰	Var05	۵۷۶	Var05	۵۶۰	Var05	۵۷۷
۱۶	Var16	۵۴۳	Var16	۵۴۳	Var16	۵۴۷	Var16	۵۴۷

شکل ۴- تأثیرگذاری و تأثیرپذیری مستقیم شاخص‌ها بر یکدیگر

بحث و نتیجه‌گیری

نتایج این پژوهش نشان داد که آموزش هدفمند و ارتقای دانش مهارتی جوامع محلی متناسب با ظرفیت‌های بومی، اثرگذارترین شاخص در توانمندسازی روستاییان در چارچوب برنامه‌ریزی منظومه‌محور بوده است. این یافته با مطالعات Heaton et al. (2024) هم‌خوانی داشته و به این نتیجه رسیدند که، آموزش‌های جامعه‌محور، سرمایه اجتماعی و اعتماد نهادی را تقویت کرده و مشارکت پایدار ایجاد می‌کند. همچنین Rosa et al. (2021) تأکید کردند که آموزش‌های مهارتی در کنار آینده‌نگری، ظرفیت نوآوری و انطباق با تغییرات محیطی را افزایش می‌دهد. در ایران نیز کیانی و قنبری (۱۴۰۱) در بررسی صندوق‌های خرد اعتباری دریافتند که موفقیت این نهادها زمانی تضمین می‌شود که اعضا آموزش‌های مالی و مدیریتی کافی داشته باشند. یافته‌های مشابه در حوزه گردشگری روستایی توسط

Komppula (2014) گزارش شده است که آموزش‌های بازاریابی و مدیریت مقصد بیشترین تأثیر را بر پایداری کسب‌وکارهای محلی داشته‌اند. همچنین Lillemets et al. (2022) نشان دادند که آموزش‌های فنی در کشاورزی، شرط اصلی موفقیت در جایگزینی ارقام پربازده و توسعه فعالیت‌های گلخانه‌ای است. در پروژه‌های مدیریت منابع طبیعی نیز قاسمی‌آریان و همکاران (۱۴۰۳) تأکید کردند که آموزش جامعه‌محور، مشارکت و مسئولیت‌پذیری محلی را افزایش داده و نتایج پایدارتر نسبت به حمایت‌های صرفاً مالی ایجاد می‌کند. این شواهد نشان می‌دهد که آموزش هدفمند، نسبت به شاخص‌هایی مانند حمایت یارانه‌ای یا توسعه زیرساخت، مزیت بیشتری دارد؛ زیرا اثر سرریز آن موجب بهره‌برداری بهینه از منابع موجود و افزایش تاب‌آوری اقتصادی می‌شود (Dushkova and Ivlieva, 2024; Pramono and Juliana, 2025). در مجموع، هم‌سویی نتایج داخلی و خارجی تأکید می‌کند که

آموزش هدفمند و مهارت‌افزایی، زیربنای اصلی توانمندسازی جوامع محلی و تحقق توسعه پایدار در منظومه‌های روستایی است.

یافته‌های پژوهش نشان داد که ارائه تسهیلات کم‌بهره همراه با بسته‌های حمایتی و توانمندسازی دومین عامل اثرگذار در توانمندسازی جوامع محلی در چارچوب طرح منظومه‌محور روستایی بوده است. اهمیت این شاخص در آن است که دسترسی به منابع مالی ارزان‌قیمت، به‌ویژه زمانی که با آموزش و ظرفیت‌سازی همراه شود، می‌تواند موانع ورود به فعالیت‌های اقتصادی را کاهش داده و زمینه ایجاد کسب‌وکارهای خرد و متوسط را فراهم سازد؛ همان‌گونه که در مطالعات توسعه‌ای، حمایت‌های مالی و اعتباری به ارتقای کیفیت زندگی، ایجاد فرصت‌های شغلی و کاهش فقر منجر شده است (Hussain et al., 2022; Maqbool et al., 2022). در این چارچوب، شرایط اقتصادی و خدمات عمومی به‌عنوان عوامل تعیین‌کننده رضایت روستاییان معرفی شده‌اند و نشان می‌دهند که تسهیلات مالی نقش مستقیمی در بهبود زیست‌پذیری دارد (Pang et al., 2024). همچنین تجربه توانمندسازی زنان در الجزایر نشان داد که حمایت‌های مالی در بخش کشاورزی و صنایع دستی توانسته است کیفیت زندگی روستاییان را ارتقا دهد (Lifa, 2024). در حوزه کشاورزی نیز، ارائه تسهیلات کم‌بهره برای جایگزینی ارقام پربازده یا توسعه فعالیت‌های گلخانه‌ای تنها زمانی اثربخش بوده است که با آموزش‌های فنی و بسته‌های حمایتی بازار همراه شده باشد (Lillemets et al., 2022). مطالعات داخلی نیز یافته به دست آمده را تأیید می‌کنند؛ به‌طور مثال، تشکیل صندوق‌های خرد اعتباری و ارائه تسهیلات مالی موجب افزایش اعتماد و مشارکت اجتماعی در روستاها شده است (نادری و همکاران، ۱۴۰۲)، و این صندوق‌ها تأثیر مثبتی بر افزایش توانمندی اقتصادی،

تنوع منابع درآمدی و ارتقای مهارت‌های روستاییان داشته‌اند (کیانی و قنبری، ۱۴۰۱). همچنین واگذاری منابع مالی و فعالیت‌های عمرانی به نهادهای محلی در پروژه‌های مشارکتی، موفقیت طرح‌ها را تضمین کرده است (قاسمی‌آریان و همکاران، ۱۴۰۳). بنابراین، مقایسه نتایج این تحقیق با شواهد پیشین نشان می‌دهد که تسهیلات کم‌بهره زمانی بیشترین اثر را دارند که با بسته‌های حمایتی مکمل مانند آموزش، مشاوره کسب‌وکار و نهادسازی همراه شوند؛ زیرا این ترکیب نه تنها موجب ارتقای معیشت و افزایش سرمایه اجتماعی می‌شود، بلکه مسیر توسعه پایدار و توانمندسازی جوامع محلی را در چارچوب منظومه‌های روستایی هموار می‌سازد.

یافته‌های این پژوهش نشان داد که فعالیت‌های تسهیلگری مدون جامعه‌محور و استفاده از پیشروان روستایی جهت پایش سومین عامل اثرگذار در توانمندسازی جوامع محلی در چارچوب طرح منظومه‌محور روستایی بوده است. اهمیت این شاخص در آن است که فرآیند توسعه روستایی تنها با تزریق منابع مالی یا ایجاد زیرساخت به نتیجه نمی‌رسد، بلکه نیازمند سازوکارهای مشارکتی و حضور فعال مردم در تمام مراحل برنامه‌ریزی، اجرا و ارزیابی است. تسهیلگری جامعه‌محور با ایجاد بستر گفت‌وگو، اعتمادسازی و هم‌افزایی میان ذی‌نفعان، موجب ارتقای سرمایه اجتماعی و افزایش حس تعلق به طرح‌ها می‌شود؛ همان‌گونه که در مطالعات توسعه‌ای تأکید شده است که مشارکت و نهادسازی محلی از عوامل کلیدی موفقیت پروژه‌های توانمندسازی هستند (Hussain et al., 2022; Martens and Carvalho, 2017). استفاده از پیشروان روستایی به‌عنوان عاملان تغییر نیز نقش مهمی در انتقال دانش، پایش مستمر و افزایش انگیزه جمعی دارد، چراکه این افراد به دلیل جایگاه اجتماعی و اعتماد عمومی می‌توانند حلقه

شده‌اند؛ تشکیل صندوق‌های خرد اعتباری موجب افزایش اعتماد و مشارکت مردم شده (نادری و همکاران، ۱۴۰۲؛ کیانی و قنبری، ۱۴۰۱)، توسعه عمرانی و زیرساختی از عوامل موفقیت طرح هادی بوده (ذوالفقاری و رضایی اسحق‌وندی، ۱۴۰۲)، و دسترسی به امکانات، توسعه گردشگری و سرمایه‌گذاری خصوصی آینده توسعه پایدار را تضمین کرده است (مهدوی و همکاران، ۱۴۰۱). همچنین بوم‌گردی آثار مثبتی بر تنوع معیشتی و انسجام اجتماعی داشته (قاسمی و همکاران، ۱۴۰۱)، و استفاده از توانمندی‌های محلی، تغییر الگوی کشت و اصلاح آبیاری به‌عنوان پیشران‌های کلیدی توسعه آینده شناخته شده‌اند (ظاهری و همکاران، ۱۳۹۹؛ عیسی‌لو و همکاران، ۱۳۹۳). در نهایت، بسیج اجتماعات محلی و نهادسازی در قالب گروه‌های توسعه و صندوق‌های خرد، همراه با واگذاری فعالیت‌های عمرانی و پروژه‌های منابع طبیعی، از مهم‌ترین عوامل موفقیت پروژه‌های مشارکتی در کشور بوده است (قاسمی‌آریان و همکاران، ۱۴۰۳).

با وجود تلاش برای گردآوری داده‌های معتبر و تحلیل دقیق، این پژوهش با چند محدودیت همراه بوده است. نخست، محدودیت زمانی در فرآیند گردآوری داده‌ها و تکمیل پرسشنامه‌ها وجود داشت؛ زیرا بسیاری از اعضای جوامع محلی به دلیل اشتغال روزانه و حضور محدود در روستا، امکان همکاری گسترده در طول روز را نداشتند. این امر موجب شد بخشی از اطلاعات در بازه‌های زمانی فشرده و محدود جمع‌آوری گردد که می‌تواند بر گستره و عمق داده‌های گردآوری‌شده تأثیرگذار باشد. دوم، محدودیت مکانی و جغرافیایی در این پژوهش وجود داشت؛ زیرا مطالعه صرفاً در محدوده ۲۶ روستای منتخب انجام شد. این تمرکز جغرافیایی اگرچه امکان بررسی دقیق‌تر شرایط محلی را فراهم ساخت، اما

واسط میان نهادهای رسمی و جامعه محلی باشند و مشارکت را به سطحی پایدار ارتقا دهند (Ahmad and Abu Talib, 2015؛ نادری و همکاران، ۱۴۰۲؛ کیانی و قنبری، ۱۴۰۱). بنابراین، نتایج این تحقیق در پیوند با پیشینه علمی نشان می‌دهد که فعالیت‌های تسهیلگری مدون و استفاده از پیشروان محلی نه تنها موجب ارتقای ظرفیت نهادی و اجتماعی می‌شود، بلکه با افزایش شفافیت، پاسخگویی و اعتماد، مسیر توسعه پایدار و توانمندسازی جوامع روستایی را هموار می‌سازد (Celik and Tatar, 2011; Riva et al., 2018).

بر اساس نتایج به دست آمده، توانمندسازی جوامع محلی در چارچوب طرح‌های منظومه‌محور روستایی تنها زمانی اثربخش خواهد بود که مجموعه‌ای از عوامل اجتماعی، اقتصادی و نهادی به‌طور همزمان فعال شوند؛ به‌گونه‌ای که اجرای پروژه‌های توسعه‌ای توانسته است کیفیت زندگی، آموزش و بهداشت، فرصت‌های شغلی و کاهش بیکاری را ارتقا دهد و سرمایه اجتماعی و مشارکت‌پذیری را تقویت کند (Martens and Carvalho, 2017; Celik and Tatar, 2011). نتایج پژوهش‌ها نشان داده‌اند که خدمات عمومی، زیرساخت‌ها، شرایط اقتصادی و فضای اجتماعی از مهم‌ترین تعیین‌کننده‌های رضایت روستاییان هستند (Pang et al., 2024) و توانمندسازی زنان از طریق صنایع دستی و کشاورزی به بهبود کیفیت زندگی منجر شده است (Lifa, 2024؛ کتابی و همکاران، ۱۴۰۴). افزایش بهره‌وری کشاورزی، ایجاد مشاغل غیرکشاورزی و توسعه زیرساخت‌هایی چون آب، برق، آموزش و سلامت نیز به‌طور مستقیم بر معیشت و درآمد اثر گذاشته‌اند (Lillemets et al., 2022; Riva et al., 2018). در مطالعات داخلی نیز نهادسازی و مشارکت اجتماعی به‌عنوان عوامل کلیدی معرفی

تعمیم نتایج به تمامی مناطق کشور نیازمند احتیاط و بررسی‌های تکمیلی در سایر مناطق با ویژگی‌های متفاوت است. از طرفی، این پژوهش با محدودیت داده‌های ثانویه و دسترسی به آمارهای جامع و به‌روز در حوزه‌های اقتصادی و نهادی مواجه بود. این وضعیت می‌تواند بر دقت و عمق نتایج اثر بگذارد و ضرورت بهره‌گیری از منابع آماری کامل‌تر و معتبرتر را در تحقیقات آینده برجسته می‌سازد. محدودیت‌های انسانی نیز از دیگر محدودیت‌های این پژوهش بود. میزان همکاری پاسخگویان در فرآیند تکمیل پرسشنامه‌ها متفاوت بود و سطح آگاهی آنان نسبت به موضوع تحقیق یکسان نبود. این تفاوت‌ها می‌تواند بر کیفیت و دقت داده‌های گردآوری‌شده اثرگذار باشد و بخشی از نتایج را تحت تأثیر قرار دهد. توجه به ارتقای سطح آگاهی جوامع محلی و افزایش انگیزه مشارکت آنان می‌تواند در تحقیقات آینده به کاهش این محدودیت و بهبود کیفیت داده‌ها کمک کند.

حال بر اساس نتایج به‌دست‌آمده از این پژوهش، مهم‌ترین پیشنهادات برای آینده طرح‌های منظومه‌محور روستایی ارائه شده است تا مسیر توانمندسازی پایدار جوامع محلی هموار گردد. این پیشنهادات با اتکا به یافته‌های علمی و تجربیات داخلی و خارجی تدوین شده‌اند و هدف آن‌ها ارتقای کیفیت زندگی، افزایش مشارکت اجتماعی، تقویت سرمایه نهادی و اقتصادی و ایجاد تاب‌آوری در برابر چالش‌های محیطی و اقتصادی است. بر این اساس، مجموعه‌ای از پیشنهادها کاربردی و علمی برای آینده طرح‌های مشارکتی روستایی ارائه می‌شود:

- ایجاد چارچوب آموزشی تخصصی در حوزه‌های کشاورزی نوین، صنایع‌دستی، گردشگری و مدیریت مالی با همکاری دانشگاه‌ها و مراکز

ترویجی. این نظام باید به‌صورت دوره‌ای و نیازمحور اجرا شود تا ظرفیت نوآوری، یادگیری مستمر و توان انطباق جوامع محلی با تغییرات محیطی ارتقا یابد.

- توسعه صندوق‌های خرد اعتباری و شرکت‌های تعاونی محلی همراه با ارائه تسهیلات کم‌بهره و بسته‌های حمایتی شامل مشاوره کسب‌وکار، آموزش مالی و بازاریابی. این اقدام علاوه بر رفع موانع سرمایه‌گذاری خرد، موجب تقویت اعتماد اجتماعی و افزایش مشارکت اقتصادی در سطح روستایی می‌شود.

- تشکیل گروه‌های محلی با محوریت رهبران روستایی برای نظارت بر اجرای طرح‌ها، انتقال دانش و ایجاد انگیزه جمعی. فرآیند پایش باید شفاف، پاسخگو و مبتنی بر مشارکت فعال جامعه محلی باشد تا اعتماد نهادی و کارآمدی طرح‌ها افزایش یابد.

- حمایت از توسعه مشاغل غیرکشاورزی نظیر گردشگری روستایی، صنایع‌دستی و کسب‌وکارهای خانگی در کنار ارتقای بهره‌وری کشاورزی. این رویکرد وابستگی به یک منبع درآمد را در روستاها کاهش داده و تاب‌آوری اقتصادی و اجتماعی جوامع محلی را تقویت می‌کند.

- سرمایه‌گذاری در زیرساخت‌های اساسی شامل آب، برق، حمل‌ونقل، آموزش و سلامت، همراه با توانمندسازی نهادهای محلی مانند شوراهای شرکت‌های تعاونی. این اقدامات زمینه‌ساز مشارکت پایدار، افزایش سرمایه اجتماعی و موفقیت بلندمدت طرح‌های منظومه‌محور روستایی می‌شود.

سپاسگزاری

انجام رسیده است. بدینوسیله مراتب تقدیر و تشکر
ابراز می‌گردد.

این تحقیق تحت حمایت پژوهشکده سوانح طبیعی به

منابع

- امامی، ن.، احمدپور، ا.، عابدی سروستانی، ا.، و شهرکی، م.ر. (۱۳۹۶). بررسی تأثیر پروژه ترسیب کربن بر توانمندی جوامع محلی (مورد مطالعه حوزه آبخیز تیل‌آباد استان گلستان). فصلنامه پژوهش‌های ترویج و آموزش کشاورزی، ۴ (۱۰)، ۳۶-۲۳.
- خسرویگی‌برچلوپی، ر.، و جوان، ج. (۱۳۹۴). گفتمان نوسازی و واگرایی سیاست‌های توسعه و بهره‌برداری‌های کشاورزی. فصلنامه پژوهش‌های روستایی، ۶ (۱)، ۲۶-۱.
- ذوالفقاری، ا.ع.، و رضایی‌اسحق‌وندی، س. (۱۴۰۲). ارزیابی اثرات اجرای طرح‌های هادی روستایی و نقش آن در توسعه روستایی (نمونه موردی: روستاهای شهرستان کرمانشاه). فصلنامه مطالعات توسعه پایدار شهری و منطقه‌ای، ۴ (۲)، ۵۱-۳۳.
- شاهانی، ا.، شهرکی، م.ر.، و دومهری، م. (۱۴۰۴). واکاوی اثرات توسعه کسب‌وکارهای روستایی بر بهبود زیست‌پذیری جوامع محلی (مطالعه موردی: پروژه مدیریت مشارکتی منابع طبیعی و توسعه روستایی، حوزه اوغان، استان گلستان). نشریه مطالعات کارآفرینی و توسعه پایدار کشاورزی، ۱۲ (۱)، ۱-۲۴.
- ظاهری، م.، مجنون‌توتاخانه، ع.، و خداپناه، ک. (۱۳۹۹). تدوین پیشران‌های محلی توسعه روستایی با استفاده از روش آینده‌پژوهی مطالعه موردی: سکونتگاه‌های روستایی شهرستان بناب. مجله جغرافیا و توسعه، ۱۸ (۵۹)، ۶۶-۴۱.
- عیسی‌لو، ا.، بیات، م.، و بهرامی، ع. (۱۳۹۳). انگاره زیست‌پذیری رهیافتی نوین جهت ارتقای کیفیت زندگی در جوامع روستایی (مطالعه موردی: شهرستان قم، بخش کهک). فصلنامه مسکن و محیط روستا، ۳۳ (۱۴۶)، ۱۲۰-۱۰۷.
- کتابی، م.، کریمی، س.، و موحدی، ر. (۱۴۰۴). موانع راه‌اندازی کسب‌وکارهای خرد روستایی (مطالعه زنان روستایی استان کرمانشاه). نشریه مطالعات کارآفرینی و توسعه پایدار کشاورزی، ۱۲ (۳)، ۱۱۳-۱۳۲.
- کریم‌زاده، ح.، و خالقی، ع. (۱۴۰۲). شناسایی نارسایی‌های طرح‌های محلی سکونتگاه‌های روستایی استان آذربایجان شرقی در بستر نظریه غیربازنمایی. فصلنامه پژوهش‌های روستایی، ۱۴ (۱)، ۵۵-۳۸.
- کیانی، ف.، و و قنبری، ی. (۱۴۰۱). شناسایی و تحلیل نقش صندوق‌های اعتباری خرد در پیشرفت و آبادانی روستاها. مجله پژوهش‌های جغرافیای انسانی، ۵۴ (۳)، ۹۵۲-۹۳۷.
- قاسمی‌آریان، آ.، مقیمی‌نژاد، ف.، شهرکی، م.ر.، و یاری، ع. (۱۴۰۳). شناسایی و تبیین مؤلفه‌های اصلی پایداری نهادهای مشارکتی در پروژه‌های مدیریت مشارکتی مقابله با بیابان‌زایی در استان خراسان جنوبی. فصلنامه تحقیقات مرتع و بیابان ایران، ۳۱ (۳)، ۲۴۷-۲۳۲.
- قاسمی، ج.، غلامی، ح.، افضل‌گروه، ا.، و علم‌بیگی، ا. (۱۴۰۱). تحلیل اثرات اکوتوریسم در توانمندسازی جوامع محلی (مطالعه موردی: شهرستان سوادکوه). فصلنامه آموزش محیط‌زیست و توسعه پایدار، ۱۱ (۲)، ۸۷-۱۰۶.
- قربانی، م.، هادربادی، غ.، ابراهیمی‌آذرخران، ف.، و خاور، ع. (۱۳۹۵). ارزیابی سرمایه اجتماعی شبکه ذی‌نفعان محلی در راستای توانمندسازی جوامع روستایی (مورد مطالعه: روستای بزيجان، شهرستان محلات، استان مرکزی). فصلنامه پژوهش‌های روستایی، ۷ (۲)، ۴۲۱-۴۰۶.
- مراذزاده، ع.، قاسمی، م.، و سالارزهی، ح. (۱۳۹۸). توانمندسازی اجتماع‌محور با رویکرد ظرفیت‌سازی در مناطق روستایی سیستان و بلوچستان: یک مدل داده‌بنیاد. نشریه توسعه محلی (روستائی-شهری)، ۱۱ (۲)، ۳۳۸-۳۱۳.
- منوچهری، ف.، بهرامی، ر.، پریشان، م.، و قادری، ر. (۱۴۰۰). تدوین راهبردهای توانمندسازی جوامع محلی در توسعه پایدار نواحی روستایی (مورد مطالعه: دهستان بازان شهرستان جاورود). فصلنامه پژوهش‌های روستایی، ۱۲ (۳)، ۵۱۹-۵۰۲.

- مهدوی، ا.، جلال آبادی، ل.، و مبشر، س.، (۱۴۰۱). شناسایی عوامل کلیدی مؤثر بر توسعه پایدار منظومه‌های روستایی - شهری با تکنیک آینده پژوهی (مطالعه موردی: منظومه فهرج). فصلنامه چشم‌انداز شهرهای آینده، ۳ (۳)، ۱-۲۲.
- نادری، ا.، قربانی، م.، یزدان‌پرست، م.، و عوض‌پور، ل. (۱۴۰۲). ارزیابی اثربخشی اجتماعی اجرای طرح توانمندسازی جوامع محلی در راستای مدیریت مشارکتی مناطق خشک (منطقه مورد مطالعه: شهرستان قلعه‌گنج). نشریه مرتع، ۱۷ (۳)، ۴۹۷-۴۸۳.
- Ahmad, M. S., and Abu Talib, N. B. (2015). Empowering local communities: decentralization, empowerment and community driven development. *Quality & Quantity*, 49 (2), 827-838.
- Bosworth, G., Annibal, I., Carroll, T., Price, L., Sellick, J., and Shepherd, J. (2016). Empowering Local Action through neo-endogenous development; The Case of LEADER in E nglan. *Sociologia ruralis*, 56 (3), 427-449.
- Celik, M., and Tatar, M. (2011). Employment-unemployment Issues and Solution Suggestions Adiyaman Example. *Interdisciplinary Journal of Contemporary Research in Business*, 3 (2), 1211-1226.
- Chambers, R. (1994). Participatory rural appraisal (PRA): Analysis of experience. *World development*, 22 (9), 1253-1268.
- Der Tambile, E., Ramachandran, V. S., Rajendrakumar, S., Remesh, M., Ramaswamy, J., and Ramesh, M. V. (2024). Rural livelihoods sustainability in South Asia and Africa: a systematic review with bibliometric analysis. *Discover Sustainability*, 5 (1), 410.
- Dushkova, D., and Ivlieva, O. (2024). Empowering communities to act for a change: A review of the community empowerment programs towards sustainability and resilience. *Sustainability*, 16 (19), 8700.
- Gusmanov, R. U., Stovba, E. V., Avarskii, N. D., Lukyanova, M. T., and Galiev, R. R. (2020). Foresight as an innovative tool for strategic planning of sustainable rural development. *Progress in Industrial Ecology, An International Journal*, 14 (3-4), 284-305.
- Heaton, L., Halliday, E., Wheeler, P., Ring, A., Kaloudis, H., and Popay, J. (2024). Strengthening community empowerment initiatives as a route to greater equity: An English case study. *Community Development Journal*, bsae046, <https://doi.org/10.1093/cdj/bsae046>.
- Heffernan, A. (2022). Development, conservation, empowerment: The trilemma of community-based natural resource management in Namibia. *Environmental Management*, 69 (3), 480-491.
- Hussain, S., Maqbool, R., Hussain, A., and Ashfaq, S. (2022). Assessing the socio-economic impacts of rural infrastructure projects on community development. *Buildings*, 12 (7), 947.
- Hussain, S., Zhu, F., Ali, Z., and Xu, X. (2017). Rural residents' perception of construction project delays in Pakistan. *Sustainability*, 9 (11), 2108.
- Komppula, R. (2014). The role of individual entrepreneurs in the development of competitiveness for a rural tourism destination—A case study. *Tourism management*, 40, 361-371.
- Lifa, A. (2024). Impact of development programs on empowerment of rural women in Jijel. *International Journal of Innovative Technologies in Social Science*, 2 (42): 1-13.
- Lillemets, J., Fertő, I., and Viira, A. H. (2022). The socioeconomic impacts of the CAP: Systematic literature review. *Land use policy*, 114, 105968.
- Mahedi, M., Shaili, S. J., and Shihab, A. R. (2024). Livelihood Diversification as a Reduce to Rural Vulnerability in Bangladesh: A Review. *Development Research*, 4 (1), 32-43.
- Maqbool, R., Rashid, Y., and Ashfaq, S. (2022). Renewable energy project success: Internal versus external stakeholders' satisfaction and influences of power-interest matrix. *Sustainable Development*, 30 (6), 1542-1561.
- Marciano, C., Peresan, A., Pirni, A., Pittore, M., Tocchi, G., and Zaccaria, A. M. (2024). A participatory foresight approach in disaster risk management: The multi-risk storylines. *International Journal of Disaster Risk Reduction*, 114, 104972.
- Martens, M. L., and Carvalho, M. M. (2017). Key factors of sustainability in project management context: A survey exploring the project managers' perspective. *International journal of project management*, 35 (6), 1084-1102.

- Mukherji, A. (2013). Evidence on community-driven development from an Indian village. *Journal of Development Studies*, 49 (11), 1548-1563.
- Murphree, M. W. (2009). The strategic pillars of communal natural resource management: benefit, empowerment and conservation. *Biodiversity and Conservation*, 18 (10), 2551-2562.
- Neumeier, S. (2012). Why do social innovations in rural development matter and should they be considered more seriously in rural development research?—Proposal for a stronger focus on social innovations in rural development research. *Sociologia ruralis*, 52 (1), 48-69.
- Omran, A. (2014). Structural analysis with knowledge-based MICMAC approach. *International Journal of Computer Applications*, 86 (5): 31-42.
- Pang, Y., Zhang, W., and Jiang, H. (2024). A socio-spatial exploration of rural livability satisfaction in megacity Beijing, China. *Ecological Indicators*, 158, 111368.
- Persson, B. M., Andersson, J., and Forsberg, P. B. (2025). Exploring Pathways for Change: A Practice-Oriented Integration of Foresight and Sustainability Transitions. *Futures & Foresight Science*, 7 (1), e209.
- Pramono, R., and Juliana, J. (2025). Beyond Tourism: Community Empowerment and Resilience in Rural Indonesia. *Tourism and Hospitality*, 6 (4), 210.
- Pretorius, R., and Nicolau, M. (2019). Empowering communities to drive sustainable development: Reflections on experiences from rural South Africa. In *Universities and Sustainable Communities: Meeting the goals of the Agenda 2030* (pp. 529-545). Cham: Springer International Publishing.
- Rahman, S. S., and Baddam, P. R. (2021). Community engagement in Southeast Asia's tourism industry: Empowering local economies. *Global Disclosure of Economics and Business*, 10(2), 75-90.
- Riva, F., Ahlborg, H., Hartvigsson, E., Pachauri, S., and Colombo, E. (2018). Electricity access and rural development: Review of complex socio-economic dynamics and causal diagrams for more appropriate energy modelling. *Energy for sustainable development*, 43, 203-223.
- Rosa, A. B., Kimpeler, S., Schirrmeister, E., and Warnke, P. (2021). Participatory foresight and reflexive innovation: setting policy goals and developing strategies in a bottom-up, mission-oriented, sustainable way. *European Journal of Futures Research*, 9 (1), 2.
- Shafieisabet, N., and Mirvahedi, N. (2019). Policies and Planning Approach: Challenges and Opportunities for Local Stakeholders' Empowerment and Sustainable Development (Case Study: South and South-East Villages of Tehran). *Journal of Research and Rural Planning*, 8 (4), 127-147.
- Stratigea, A. (2013). Participatory policy making in foresight studies at the regional level—a methodological approach. *Regional Science Inquiry Journal*, 5 (1), 145-161.
- Taghilu, A. (2014). Future scenarios of rural settlements of Iran. *Journal of Research and Rural Planning*, 3 (1), 83-96.
- Tan, Y., Shuai, C., Shen, L., Hou, L., and Zhang, G. (2020). A study of sustainable practices in the sustainability leadership of international contractors. *Sustainable Development*, 28 (4): 697-710.